

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.rtyva.ru

№17
(19356)

2020 чылдың
февраль 18
вторник

Хүннүн үнери — 06:47
Ажары — 17:26
Хүн дурту — 10:39

Садар өртээ хостуг 12+

Чаш база элээди мөгелерниң бирги делегей чергелиг маргылдаазы

1000 АЖЫГ МӨГЕЛЕР ДҮНЕКИНИҢ 2 ШАККА ЧЕДІР ХҮРЕШКЕН

(Материалды 6-гы арындан номчуур).

Совет шериглерниң Афганистандан үнген хүнү

ЭКИ ТУР МЕН, АВАЙ... МАНАҢАР

Сөөлгү совет шериглер Афган күрүнөдөн 1989 чылдың февраль 15-те үнген. Тывадан 416 шериг оолдарның 12-зи Төрээн чуртунче чанып келбээн.

ССРЭ-ниң 40-ги армиязының Афганистанга албан-хүлээлгезин күүседип доосканының 31 чылынга тураскааткан байырлыг хемчег февраль 14-те В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга эрткен.

(Уланчызы 2-ги арында).

Губернатор төлөвилелдери боттаныышкында

Хлеб быжырыкчызы Алимаа Аптыыла.

БАЙ-ТАЙГАЖЫЛАР ЧЫМЫШ ИШТЕ

«Шын» солуннун журнализи Бай-Тайга кожуунче ээлчеглиг сургакчы-лаашкын үезинде Тээлиде «Инек – чемгерикчи малым», «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелдериниң киржикчилери-биле ужуражып, ус-шеверлер болгаш туризм төвүнге, малчын аалга четкен.

(Уланчызы 3-кү арында).

НАЙЫСЫЛАЛДА АВАРИЙЛИГ ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢНАРЫНДАН ӨСКЭЭР КӨЖҮРЕРИ-БИЛЕ БЕШ КАЪТ 6 БАЖЫҢНЫ ДУЖААГАН

«Кызылда Иркутская кудумчузунда беш каът алды бажыңны бөгүн ажылдалда кириген. Ында ниитизи-биле 210 квартира бар. Аварийлиг 31 бажыңнардан 515 кижича бажыңнарже көжүр кирер. Улуу-биле четтирдивис! Акшаны ажылдап ап, бодувус орулгавыс көвүдетпишаан, республика бюджетинден 163 миллион рубльди тускайлааш, инженерлиг инфраструктура хандырылганы кылдырткан бис. Федералдыг программа-биле туткан Иркутская бажыңнар тудуунче 89,4 миллион рубльди немей үндүргөн – деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чаа бажың алганнар-биле ужуражып тура, чугаалаан. – Аварийлиг чуртталга бажыңнарындан хамаатылары өскээр көжүрер программа күүселдези-биле 3500 кижиге чурттаар оран-саваны туткан. Бо чыл эгезинден чартык муң хире чаңгыс чер-чурттугларывыс чаа квартиралар дүлгүрлерин алган. Николай Антонович Крапивинниң удуртканы «Энергострой» компанияның тудугжуларына четтирдивис. Чоргаарланып болур тудугжулар ам-на бар апарган-дыр. Шапкын

ажылыңарны кошкаш кылбайн, ам-даа бурунгаар, эрлер! Чаа бажыңнарже көжүр кирер 159 өг-бүлөгө байыр чедирип тур мен!»

Тываның Баштыңы чаа бажың эзлеринге оран-саваны камныг болуп, девискээр чаагайжыдылганын киржип, аас-кежиктиг чурттаарын күззэн.

Чаа туткан алды бажыңда ниитизи-биле 8 305,6 дөрбелчин метр шөлдүг 210 квартира барын Тыва Республиканың Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый яамызы дыңнаткан:

1 өрээлдиг – 120 квартира; 2 өрээлдиг – 90 квартира.

Иркутская кудумчузунуң 1, 3, 5 дугаар бажыңнары – 40 квартиралыг болза, ол-ла кудумчууда 2, 4, 6 дугаар бажыңнарда 30 квартиралар бар.

«Кызылдың ЧЭТ» АН, «Водоканал-Сервис» КХН, «Тываэнерго» АН курлавыр хандырылга организациялары-биле технологтуг кожуду керээлери езугаар, ол чаа 6 бажыңче база Иркутская кудумчузунда өске-даа хей аал чурттаар 13 бажыңче даштыкы инженер четкилерин шейген.

gov.tuva.ru

ТР-ниң Чазааның Аппарат хуралындан ТӨЛЕПТИГ ЭРТТИРИП ТУРАР

Тыва Республиканың Чазааның Аппарат хуралында эрткен чеди хонукта корум-чурум камгалалының болгаш бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс, республиканың иштики херектер органнының ажылдакчылары, Соңгу Кавказ девискээринде дүшкүрлүг байдалдыг черлерде боттарының албан-хүлээлгезин кандыг эрттирип турарының дугайында база чугаалашкан.

Бистиң республиканың иштики херектер яамызының ажылдакчылары боттарының албан-хүлээлгезин Соңгу Кавказта кандыг эрттирип турарын хынап, аңаа чоокта чаа чораанын РФ-тиң Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыды Юрий Поляков Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга тодаргайы-биле илеткээн. Бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс албан-хүлээлгезин шыңгы күүседип турарын сайыт Юрий Поляков дыңнаткан.

Бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс боттарының албан-хүлээлгезиниң аайы-биле узун хуусаалыг сургакчылаашкына баарга, оларның өг-бүлелериниң хамаарылганы кандыгыл дээрзин Шолбан Кара-оол айтырган. Республиканың иштики херектер органнының ажылдакчылары бүдүн чыл дургузунда Соңгу Кавказка боттарының албан-хүлээлгезин күүседип чорултарга, оларның өг-бүлелеринге арай-ла таарымча чогуун сайыт

демдеглээн. Черле ынчаш чылдың-на 88 ажылдакчыларны бо дүшкүрлүг девискээрже чорудары яамыга арай аар бооп турарын база ол чугаалааш, ынаар баарының хуусаазын чартык чыл кылдыр кызырар дугайында чагааны РФ-тиң Иштики херектер яамызынче киригенин Юрий Поляков Тываның Баштыңына чугаалаан.

Эрткен неделяда республикага 65 кем-херек үлгүдешкин-нери болган, оларның иштинде 2 кижича өлүрүүшкүннери. 49 кем-херектерни изии-биле истеп тодаратканын сайыт илеткээн.

Республикада корум-чурумнуң байдалы нарын дээрзин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол демдеглээш, удавас болур Шагаа болгаш Ада-чурттуң камгалакчызының хүнү байырлалдарының хүннеринде иштики херектер органнының ажылын күштелдирер даалганы берген, корум-чурумну тударына улусчу дружинниктерни хаара тударын саналдаан.

ЭКИ ТУР МЕН, АВАЙ... МАНАҢАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

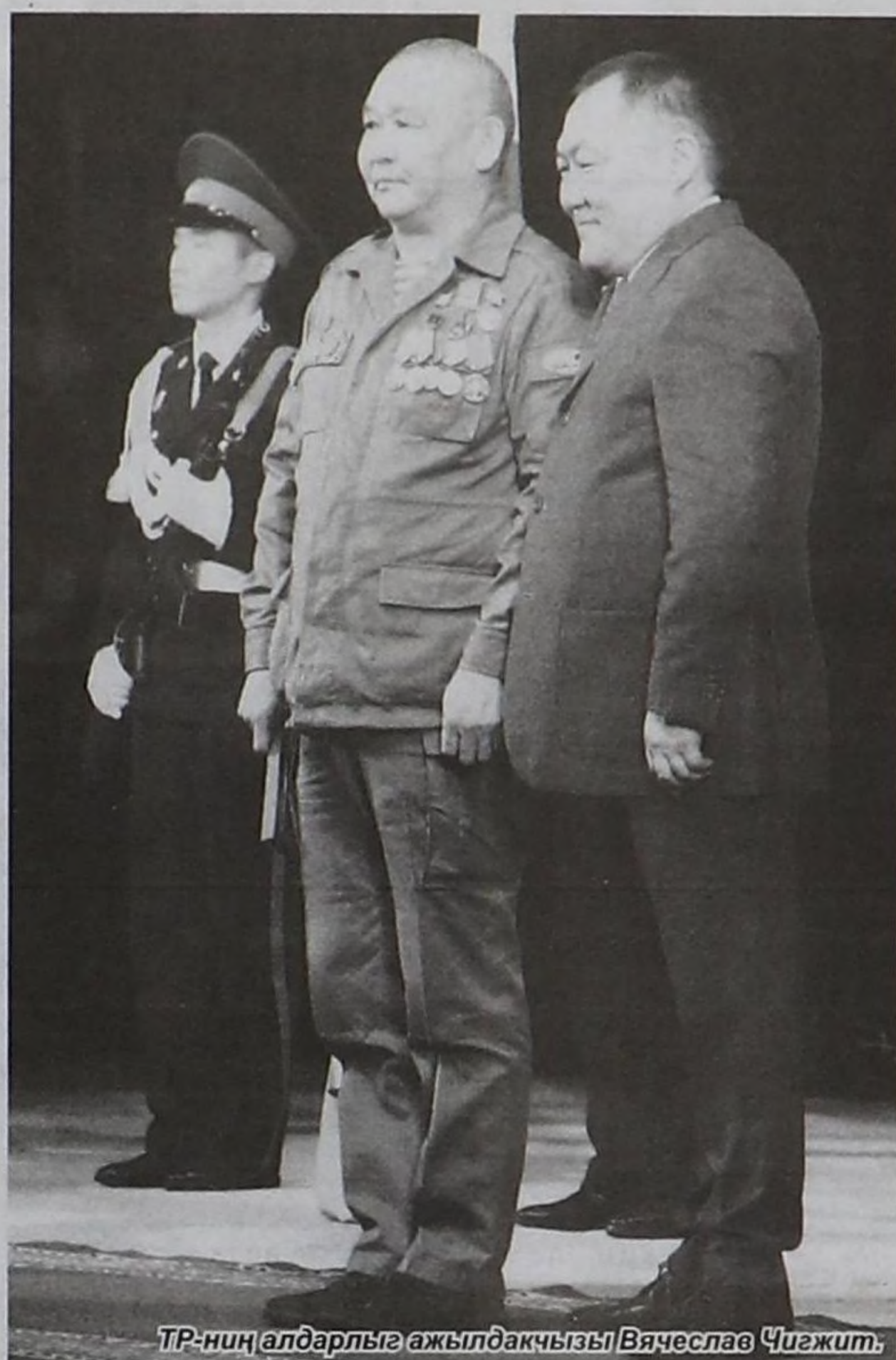
Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оол афган дайынының хоочуннары аныяк-өскөнниң патриотчу кижизидилгезинге улуг үлүг-хууну кирип турар, ол ышкаш Тываның шериг-патриотчу хей-ниити организациялары чурттуң эң-не тергиин болгаш көргүзүлгүг организацияларының санында дээрзин демдеглээн.

Байырлыг хуралга афган хоочуннарына ТР-ниң Чазааның, ТР-ниң Дээди Хуралының шаңналдарын тывыскан.

«ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атка афган дайынының хоочуну Вячеслав Чигжит төлөптиг болган. Ол амгы үеде «Восток» КХН-ниң токары. Вячеслав Чараш-оолович: «Шеригже Тывадан 1979 чылда чораан мен. Ынчан Кызылдың политехниктиг институтунуң студентизи турдум. Чартык чыл Омск хоорайга шериг хүлээлгем эрттирип турумда, 1980 чылдың январь айда Афганистанче чорудупкан. Аңаа 59 дугаар бригадага, 119 дугаар аңгы мото-адыгжы ротага шериг хүлээлгем эрттирип эгелээн мен. Колонналар үдөп турдус. Ол дээрже, кывар-чаар чүүлдер, ок-боо, аыш-чем, эм-таң аймаа сөөрткен автомашиналарны үдөп чоруурдур. Кочетов суурдан Андрей Сымчаан эжим-биле кады турдус. 1981 чылда Тывавысче чанып келдивис. Афгандан бир дугаар «дембельдеп» келген шериглерниң бирээзи мен.

Колонналар үдээрде эгезинде девиденчиг, сезинчиг болбайн канчаар. Душманнар кызаалар иштинге бо-ла кедей бээр. Бир дугаар тулчушкун үезинде кижича бүүрөвөс чүве-дир, ылап дайын келген мен деп. Улуг куяк БТР бронетранспортер автомашиналар, дайынчы бүрүзү АКМ автоматтарлыг болгай бис. Колонналарны чедер черинге бүдүн-бүрүн чедирери бистиң хүлээлгевист турган. Аныяк 18 харлыг оолдар-даа болзувусса, шериг хүлээлге – эр кижиниң эртер оруу деп чүүлүдү билер турдус» – деп чугаалады.

Театрның фойезинге үрде көрүшпээн афганчылар ужуражып, сактыышкыннар кылып, төөгүлүг фото-чурукка тыртырышканнар. Херээн долдур орден-медальдар каастаан хоочуннар аразында Афганистанга оолдарын чидирген авалар база бар. Кызыл хоорайдан 76 харлыг Чечеймаа Демчикова Вячеслав Кууларның авазы, Улуг-Хемниң Арыг-Үзүүндөн келген 83 харлыг эне Оюмаа Түлүшова Устун-оол

ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы Вячеслав Чигжит.

Гера Балчийның, Эрзинден Артур Норбунуң авазы Чечен Сергеевна Норбу удавас 80 харлаар.

«1984 чылда оглум Артур Афганистанга интернационалчы хүлээлгезин күүседип чорааш, маадырлыгы-биле өлүрткен. Ол чылдан эгелээш, бо үеге чедир афган дайынына чораан шериг оолдар мени утпайн, ажыг-шүжүмнү деңге үлежип, материалдыг, моральдыг талазы-биле деткип чоруур. Кандыг-даа чыыштарга, ужуражылгаларга мени эдиртип алгаш, үргүлчү кириштирип, ажыг-шүжүггө алыспайн чорзун дээш, хайгаарап, карактап, кандыг байдалдыг чурттап чоруурумну айтырып-сураглап, сагыш човап чоруурлар» – деп, Чечен Сергеевна оглу Артурнуң чартык өскүс арткан дуңмаларын карактаар улуг акызы, авазының чөлөңгиижи чораанын сактып чугаалады. Артур математикага шыырак өөренир, ол ышкаш номчуттунарына ынак турган. Дыңнангыр, оожум, томаанныг, иштинде боданыр, перүксүмээр

чаңныг-даа болза, эрлерзиниң кончуг чораан. Ховар чагааларында чүглө «Эки тур мен, авай... манаңар» деп-ле бижип каар турган. Эрес-дидим, маадырлыг чоруу дээш Артур Норбуну мөчөөн соонда «Кызыл Сыдыс» ордени-биле шаңнаан.

Афган дайынының киржикчизи Владимир Терёшкин.

Афган дайынының өртүн шыдажып эрткен тыва оолдар чанып келгеш, тайбың үеде база кайгамчык төлөптиг чоруун көргүзүп турарлар. Эп-найыралдыг, аразында быжыг харылзаалыг, амыдыралдың бергелерин шыдажып эртип, тайбың иштиң маадырлары болуп чорууру чоргаанчыг.

Алдынай АРАКЧАА.

Ада ТЮЛЮШУНУң база авторнуң тырттырган чуруктары.

Ч.Д. Куулар, О.Т. Устун-оол, Ч.С. Норбу.

БАЙ-ТАЙГАЖЫЛАР ЧЫМЫШ ИШТЕ

Малчын эне Чодураа Иргит.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ЕЗУЛУГ-ЛА
ЧЕМГЕРИКЧИВИС

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун саналдааны-биле 2016 чылдан эгелеп боттанып эгелзэн «Инек – чемгерикчи малым» губернатор төлөвилели республиканың хей ажи-төлдүг болгаш эвээш орулгалыг өг-бүлелеринге улуг ачы-дузалыг социал төлөвилелдериниң бирээзи, бүдүн Тывада хей ажи-төлдүг өг-бүлөгө мал-маган өстүрер улуг идигни берген.

Бай-Тайга кожуунун төвү Тээлиден Михаил, Чодураа Хомушкуларт эрткен чылын «Инек – чемгерикчи малым» губернатор төлөвилелдин дараазында киржикчилеринге бызаалыг инекти дамчыткан. Олар алган бызаалыг инеэнге эштей база бир инекти садып алган. Хомушкулартның өдээнде ийи боос инек март айда төрүүр. Чодураа кожуунун чагыргазында техниктиг ажилчин. Өөнүң ээзи мал-маганын кадарып, сиген-ширбилин белеткээрден аңгыда, тудуг үези эгелээр, тудугжулап, акша-төгерики ажилдап ап турар. Тудугжу ада амгы чурттап турар улуг бажың база бодунуң күжү-биле тудуп алган.

Чоокта чаа өг-бүлөгө бешки уруу немешкен. Чаш өпө бир ай безин четпээн. «Беш ажи-төлдүг бис. Улуглары студентилер. Бирээзи – Барнаулда, ескези Кызылда өөренип турар. Март айда инектеривис төрүүр. Школачы уругларым инек саап өөренип алган. Ам магалиг-дыр, саанчыларым бар. Хеймеривис доругуп кээри билек, кадык, шай хайындырар сүттүг болур бис. Хей ажи-төлдүг өг-бүлө инектиг болуру албан деп бодаар мен. Инек турда, тодуг-догаа, ак чем шупту турар. Күрүнеден алган инеэвис езулуг-ла чемгерикчиси болу берди. Хей ажи-төлдүг өг-бүлелерни деткип турары дээш, Тываның Чазаанга четтиргенивисти илереттивис» – деп, ааскежиктиг ава чугаалады.

Хомушкулартның өг-бүлөзи

инеэниң ажиын көрүп, ажи-төлүңгө сүттүг кадыкты хайындырып берип, сүт-саан үезинде олар хойтпак ижип, шөйгөн быштак, эжегей чип чайлаарлар. Өгнүң эр ээзи малынга сигенден аңгыда, чарбаны база четчир кылдыр белеткеп алган. Чазын өг-бүлө огородунга картофель, ногаа аймаан тарып, болбаазырадып ап турар.

Бай-Тайга кожуунун Өг-бүлө болгаш ие-чашка дуза чедирер төвүнүн социал ажилдакчызы Чойгаана Салчак төлөвилелдин киржикчилерин амыдыралчы, үлгерлиг өг-бүлелериниң бирээзинге хамааржырын онзалап демдегледди.

«Инек – чемгерикчи малым» губернатор төлөвилелче Тээли, Хемчик, Ээр-Хавак, Кызыл-Даг, Кара-Хөл, Бай-Тал, Шуй сумуларыннан 2016 чылда 21 (130 ажи-төлдүг), 2017 чылда 14 (61 ажи-төлдүг), 2018 чылда 14 (50 ажи-төлдүг), 2019 чылда 28 өг-бүлө (102 ажи-төлдүг) кирген. Бо чылдың киржикчилеринге 2018 чылда төлөвилелге киржип эгелзэннер бызаалыг инектерни чурум езугаар дамчыдар.

АМДАННЫГ ЧААГАЙ,
ИЗИГ ХЛЕБ

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелдин Тээли суурда киржикчизи Айдын Чүлдүмнүн «Свежий хлеб» пекарнясы суурга 2010 чылда ажилдап эгелзэн. Сайгарлыкчы «Күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдырары» деп федералдыг программа таварыштыр деткимчени ап, ажил-херзэн улам сайзыраткан.

Бо пекарня тозан чылдар төнчүзүнде ажилдап эгелзэш, элзэн үе дургузунда хагдынган турган. Пекарняның ээлери ынчан-на хлеб быжырап 120 дөрбелчин метр оран-саваны бажыңының чанында тудуп, дериг-херекселди боттарының күжү-биле садып алган.

Бо хүнгү ээлчегде холу чемзиг хлеб быжырыкчызы Алимаа Аптыла улуг тууйбу печкадан изиг хлебтерни уштуп, столче салып тур. «Бир хүнде 400 хире хлебти

быжыргаш, кежээкиниң 22.00 шакка чедир шуптузун садыптардыр бис. Ооң өртээ – 25 рубль. Хлебтен аңгыда, булочка, коржиктер (15 рубль) база бар» – деп, чай аразында чугаалады.

Пекарняда тус черниң беш чурттакчызы ажилдап турар. Шалың кирген орулгандан хамааржыр. Хлебти сумунуң ийи садыынче база чедирип, садып-сайгарып турар. «Орук келдир тудуг эгелеп алдывыс. Аңаа кондитер кылыгыларының цегин болгаш садыгны ажидап, барааннарывыстың янзызын көвүдөдип, ажилдакчыларны немей хүлээп алыр бодалдыг бис» – деп, пекарняның ээзи мурнуку планнары-биле таныштырды.

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелиниң ачызында күзелдиг кижилер боттарының ажил-херзэн ажидап ап, а хууда ажил-агийлыг кижилер ону улгаттырып, ажил чок кижилерни ажилга тургускан. Нийтизи-биле кожуунда алды бүдүрүлгө чедишкенин ажилдап турар.

АНГОР ОШКУЛЕРЛИГ
МАЛЧЫН ЭНЕ

Чодураа Дуун-ооловна Иргит авазы, дуңмалары-биле Ээр-Хавак сумуздан ырак эвесте Чайлаг-фермада хууда малын малдап, кыштаглап турар. Өдээнде беш чүс ажи-төлдүг өшкү, ол-ла хире шээр, бежен ажи-төлдүг мал кадарар каш аът бар.

«Кыштаглаашкын эки эртип тур. Мында сес кады төрзөннер малывыстың баш санын өстүрер дээш, демнежи малчыннап тур бис. Чеден сес харлыг авам черле анаа олурбас. Ол кажаа иштинче хураганнары чемгеринге белеткеп кире берди. Моон мурнунда Кызылга тудугларга шеверлекчилеп ажилдап турдум. Ээр-Хавак фермазынга ачам кадарчылап, авам саанчылап турган. Ачам он ажи-чыл бурунгаар «бурганай» бээр, авамга дузалажып, малын үспейн чор бис. Чылыг бээр, чайгы бажыңывысче көже бээр бис. Мал оолдаашкыны, дүк кыргыыр, сиген кезер

дүшкүрлүг үелерде уругларывыс дузалажыры-биле чедип келир. Дузалакчыларывыс көвүдөй бээр, кидис өгже кириптер бис. Чунар-бажыңывыс база бар. Черле мал аразынга өскөн кижиге чымыштыг ишче шымныгып кирери шоолуг-ла берге эвес болду. Араатан аңың саны республиканың кайы-даа кожууннарында көвүдөп турар болгай. Бо чылын шатка кадаттан чыдып калган каш малывысты туткан. Аңчылар бригадалары доктаамал кээп, кокайларны аглап, узуткап турар. Бо чылын өскөн-төрзөн Ээр-Хаваавыска бистиң өөвүс Шагаа байырлалын эрттирер. Саң салып, оюн-тоглаалыг уткуур бис» – деп, Чо-

келгеннер шыва тоннары дыка сонугаар. Оон аңгыда, автомашинаның олудунга чадар кидис хевистерни дүктен өйүп, бүдүрүп эгелзэн. Амгы үеде ийи даараныкчы, ийи одакчы ажилдап турар.

Шеверлер күзелдиг улуска тыва хептиң ужу-утказын, канчаар шын даараарын тайылбырлап, мастер-класстарны эрттирип эгелзэн. Сумулардан сонугалдыг улус хей-биле өөренип турар. Тыва тон даараан соонда, эскии артып калыр болгай. Ооң-биле сумкалар, туткууштар, биче хемчээлдиг суй белектерни даарап турар. Мастер-класстарны чүгле Тээлиге эвес, а сумуларда база эрттирип эгелзэн. Тыва бөрттү аргыыр, алгы-кешти эттеп, быжар, национал хеп даараар кичээлдерже 50 чедир херзэжен чон чыгып келир».

Чаа ажиттыгнан төпте даараныкчы мастер Аяна Хертек: «Моон мурнунда кожуунуң Куйтура бажыңыга костюмерлеп ажилдап турдум. Дааранып алыр күзелдиг улуска мастер-класстар эрттирибишаан, чагыс езугаар национал хепти даарап тур мен. Амдызында ийи кижиге ажилдап тур бис. Тыва тоннардан аңгыда, амгы үеде чагыс езугаар өөреникчилерге чаңгыс аай майык езугаар национал

дурраа Дуун-ооловна чугаалады.

Малчын эне «Аныак өг-бүлөгө – кыштаг» төлөвилелдин ачызында аныак малчыннар кыштаг тудуп, өгбелериниң ажил-ижин уламчылап турарына өөрүп турар. Бажыңының чанында сиген-ширбиин белеткелениң үезинде ажи-төлдүг трактор болгаш чүкү машиназы бар. Чоокку үеде тракторга кожуг садып алыр деп турар.

Ангор өшкүнүң дүгүнүң өртектүзү хой дүгүңгө бодаарга, улуг. Чодураа Дуун-ооловна малының дүгүн кожуунда дүк хүлээп турар сайгарлыкчыларга дужааптар.

НАЦИОНАЛ ХЕП,
СУЙ БЕЛЕКТЕР

Чоокта чаа Тээлиде ус-шеверлер болгаш туризм төвү ажиттыгнан. Амгы үеде төпте дааранылгачеги ажи-төлдүг эгелзэн. Экономика килдизиниң начальниги Лидия Хертек төптүң ажи-төлдүг таныштырды: «Кол сорулгазы – амыдырал-чуртталгазынга берге байдалга таварышкан болгаш хей ажи-төлдүг иелерни дааранып, аргыттынарынга өөредип, хол-биле янзы-бүрү чүүлдер, суй белектер кылырынга, кожуунче аалдап келген аян-чорукчуларга национал идик-хепти, суй белектерни сонугадып, садып-сайгарары. Эм шынарлыг аржааннарга кадыкшылын быжыктырып

чеңи чоктар даарап эгеледим. Тыва хептен аңгыда, дүктен кылыгыларны сайзырадырын планда кириген. Дүктү салып, бичии энчектер, олбуктар кылгаш, чонга садар кылдыр база белеткеп турар бис. Чоорту чоорган, кудустар кылыр сорулга салдынган. Дүктү малчыннардан хүлээп ап турар».

Цехте даараныр машиналар шеверлерниң боттарының болду. Даараныр дээн улус 50-100 рубль төлээш, машинаны ажиллап болур. Электри энергиязының чарыгдалының каш хуузу ынчаар дуглап турары ол. Өрээлде тыва тоннар, чеңи чоктар, шодак-судак, туткууштарны азып, делгезэн. Садып алыкчылар тоннары 4-5 муң рубльге садып алыр. Шеверлер хепти даарааны дээш, 1800-2000 рубльди ажилдап ап турар.

Ус-шеверлер болгаш туризм төвүн кожуун чагыргазының өнчүзүнде ээн турган үш өрээлди ийи аал чурттаар бажыңы септээш, ажиткан. Бир өрээлинге hostel ажадырар планнаттыг дээрзин экономика килдизиниң начальниги чугаалады. Төп ада-өгбевистен дамчып келген уран чүүлдүң бир хевир – тыва хепти даараарын сайзырадып турар.

Озерченма ХОВАЛЫГ.
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Чодураа Хомушку чемгерикчизи-биле.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш, Тыва Республиканың «Шылга-раңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаары болза:

Дмитрий Дмитриевич Васильев – күрүнениң федералдыг бюджет эртем албан чери Россияның Эртемнер академиязының Чөөн чүк талазы-биле институтунун Чөөн чүк төөгүзүнүн килдис эргелекчизи, төөгү эртемнеринин кандидаты;

Маргарита Петровна Татаринцева – «Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономика тускай шинчилелдер институту» күрүнениң бюджет эртем-шинчилел болгаш өөредилге албан черинин культурология бөлүүнүн кол эртем ажилдакчызы, филология эртемнеринин кандидаты;

Хей чылдарда төлөптүг албан-хүлээлгези дээш, Тыва Республиканың «Шылга-раңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаары болза:

Чодураа Туметеевна Донгакты – юстицияның халажылгада полковниги.

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш, «Тыва Республиканың культу-разының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Вера Александровна Кошкар-оолга – культура болгаш уран чүүл адырында немелде профессионал өөредилгениң күрүнениң бюджет албан чери «Курла-вырлыг төптүн» директору.

«Тыва Республиканың алдарлыг эртем ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Чойганмаа Кыргыс-овна Ойду-ка – күрүнениң федералдыг бюджет эртем албан чери Россияның Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тыва-вада бойдус курлавырларын комплекстиг

шиңгээдип алырының институтунун баш-карыкчы эртем ажилдакчызы, геология-минералогия эртемнеринин кандидаты.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Аяс Леонидович Лопсанга – Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазының оралакчызы.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2020 чылдың февраль 7
№ 26

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Чедип алган күш-ажылчы чедиш-киннери дээш, Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Сайзана Сергеевна Товуу – күрүнениң бюджет албан чери «Национал школа хөгжүдөр институтунун» директору.

Албан-хүлээлгезин төлөптүг күүсет-кени дээш, Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Игорь Олегович Никешинни – Россияның Федералдыг айыыл чок алба-нының Тыва Республикада Кызыгаар эргелелин килдис начальниги;

Алексей Витальевич Поповту – Россияның Федералдыг айыыл чок алба-нының Тыва Республикада Кызыгаар эргелелин килдис начальнигинин оралакчызы, подполковник;

Аян Семис-оолович Хертекти – Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының муниципалдар аразының «Кызыл» килдизинин дежурный кезээниң опера-тивтиг дежурный, полицияның капитаны;

Александр Викторович Ярошовец-ти – Россияның Федералдыг айыыл чок

албанының Тыва Республикада Кызыгаар эргелелин салбыр начальниги, под-полковник;

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш, Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Елизавета Донгак-овна Ажы-оолду – күш-ажылдың хоочуну;

Уран Севек-Доржуевна Кууларны – Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының контроль эргелелин начальниги;

Инга Николаевна Монгушту – Мөңгүн-Тайга кожуунда Тыва Республиканың Ха-мааты байдалдар актыларын бүртүкээр эргелел (Агентилели) органының удур-туксузу;

Сай-Суу Бадынаевна Сандакты – Тыва Республиканың Соңгулда комис-сиязының информация төвүнүн (килдизи) кол специалисти.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2020 чылдың февраль 7
№ 27

«Дайынчы акы-дуңмалышкы» хоочуннарның Бүгү-Россияның хей-ниити организациязының Тыва Республикада салбырының кежигүннерин Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Идепкейжи хей-ниити ажил-чорудул-газы база өзүп орав салгалдың шериг-патриотчу кижизидилгезинче кириген үлүг-хуузу дээш, «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Эдуард Январьевич Кончукка – Тыва Республиканың кадык камгалалының «№1 Республика эмнелгези» күрүненин

бюджет албан черинин таңнылы;

Вячеслав Чараш-оолович Чигжитке – «Восток» кызыгаарлаттынган хары-салгалыг ниитилелдин токары.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай
2020 чылдың февраль 11
№ 30

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Албан-хүлээлгезин үлегерлиг күү-сеткени дээш, Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Олег Ильич Дружининни – 55115 шериг кезээниң инженер албанының на-чальниги, майор;

Андрей Александрович Кенденовту – 55115 шериг кезээниң инженер-сапер салбырының инженер-сапер ротазының командири – взвод командиринин оралак-чызы, сержант.

Идепкейжи хей-ниити ажил-чору-дулгазы дээш, Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Овод Михайлович Дугар-Сүрүнну – «Тываэнерго» акционерлиг ниитилелдин Шагаан-Арыг участогунун мастери;

Дандар Даас-оолович Ооржакты – хуу сайгарлыкчы;

Шолбан Самдареевич Очурну – Транспорт адырынга хайгаарал чорудар талазы-биле федералдыг албанын Си-бирьде регионнар аразының күрүнениң автоорук-хайгаарал эргелелин күрүне инспектору.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай
2020 чылдың февраль 11
№ 31

«Шагаа-2020» чоннуң байырлалыга тураскааткан байырлыг хемчеглеринин ПЛАНЫ

I. Информация чырыдышкынның хемчеглер
«Ыдыктыг эдилелдер» делгелгези, мөргүл номчул-газы – январь 29-тан февраль 29-ка чедир, Национал музей.

Номнар делгелгези, беседа, мастер-класстар, ви-кториналар:

- «Шаг чаагай, Шагаа чаагай» номнар делгелгези;
- Шагаа дугайында беседа;
- «Кажык», «Тевек» мастер-класстары;
- «Ак ай – аажок чырык болгаш буянын байырлал»

- февраль 3-тен 27-ге чедир, ТР-ниң А.С. Пушкин аттыг национал библиотека;

Культура – өөредилгелиг хемчеглер:

- «Шыяан ам, Шаг барды, Шагаа келди!»; «Чөөн чүктүн ай календарының он ийи дириг амытаннары»; «Шагаа келди! Чолукшуулу!»; «Чөөн чүктүн ай календары езугаар Чаа чыл»; «Шаг чаагай! Шагаа чаагай!» – февраль 10-дан 29-ка чедир, ТР-ниң Национал музейи;

«Шагаа-биле, чаагай үлө-биле!» - Чаа чылды эки үлө-биле эгеле!» ханны халас дужаарының акциязы – февраль 17-ден 22-ге чедир, ТР-ниң хан кудар станциязы;

«Шагаа – бистиң байырлалымыс» делгелге-эк-позиция – февраль 17-ден 29-ка чедир, ТР-ниң К.И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказы;

«Чөөн чүк календары езугаар Чаа чылды уткууру» медээ бюллетеньнерни үлээр талазы-биле республика чергелиг акция – февраль 18-тен 22-ге чедир, ТР-ниң өөредилге организациялары;

«Шагаам – сүзүглелим» Шагаа байырлалының ду-гайында чурт-шинчилелдиг төөгүлүг шак – февраль 19-та 13.00 шакта, Көөрү багай болгаш көөрү кошкак кижилерниң тускайжыттынган библиотеказы, Кечил-оол кудумчузу, 5.

«Шагаа манчызы» чоннар аразының чыл санында эрттип турар ачы-дуза флешмобу – февраль 23-тен 25-ке чедир, Гранд-холл «Столичный»;

«Арага – тыва чоннуң чаңчылында эвес» деп тема-лыг «Кадыкшыл булуңунуң» дерилге каасталгазы – февраль, Республиканың наркология төвү;

«Шагаа – тыва Чаа чыл» тайылбырлыг номнар делгелгези – февраль, ТР-ниң А.С. Пушкин аттыг национал библиотека;

Кадакты сөңнээри, чолукшулга езулалы темаларга видеороликти үндүрери – февраль дургузунда, Тыва Үндөзүн культура төвү;

«Чолукшуур» челлендж – февраль дургузунда, Тыва Үндөзүн культура төвү;

II. Культура-массалыг хемчеглер:

Тыва езу-чаңчылдар, оюннар дугайында ши-житкен көргүзүлгелер – февраль 15-тен 21-ге чедир, школарларның чагыглары-биле;

«Шагааавысты уткуулу» культура-чырыдышкын-ныг программа – февраль 17-ден 22-ге чедир, Тыва Үндөзүн культура төвү;

«Амыр-амыр, Шагаа-биле!» Шижиткен көргүзүг – февраль 18-тен февраль 21-ге чедир, ТР-ниң К.И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказы;

Социал четкилерге «Тыва хевим – чоргаара-лым» 2020 республиканың организацияларының аныяктарының база бичии уруглар аразынга тыва хепти массалы-биле хүннүн кедер кылдыр кыйгырган хештегтик чуруктар конкурсу – февраль 18-тен 22-ге чедир;

Шагаа 2020-ге тураскааткан үнүүшкүннүг концерт-тер – февраль 20-де Таңды кожуунун Бай-Хаак суур-га, февраль 21-де Туран хоорайга, февраль 28-те Кызылдың Президентинин кадет училищезинге;

«Сор езулалы» - февраль 21-де, Цеченлинг хүрээзи;

Б.Л. Васильевтин «А зори здесь тихие...» деп шиизинин баштайгы көргүзүү – февраль 22-23, В.Көк-оол аттыг Национал театр;

«Муңгаш чарылды – чыл бажы келди» Шагаа бүдүү-зүнүн байырлыг концерти – февраль 23-те, Тываның Үндөзүн культура төвү;

«Шагаа – эртиневис» улустуң аас чогаалы: улустуң ырылары, кожамыктар, узун тыныш, дүрген чугаалар, тывызыктар аразынга мөөрей – февраль, ТР-ниң А.С. Пушкин аттыг национал библиотеказы;

Шагаага тураскаат-кан мөргүл – февраль 23-24-те, Улусчу чога-адылга бажыңы, Тувкурфилармония, Тыва Үндөзүн культура төвү;

«Мерген угаанныг күске» деп бичии уругларга ши – февраль 24-те, Элээди көрүкчүлөр театры;

Шагаа байырлалы Арат шөлүңге – февраль 24-те; «Саң салыр» езулал – февраль 23-тен 24 дү-незинче, Дөгээ, национал дыштанылга парыгы, Ка-дарчы, «Сүбедей» ордузу.

«Содура» деп фильминин көргүзүү – февраль 25-29 хуннеринде, Тыва Үндөзүн культура төвү;

III. Спортчу хемчеглер:

Хөл-шыдыраага республика чергелиг турнир – фев-раль 20, 21-де, «Гроссмейстер» шыдыраа клубу;

Бичии болгаш элээди оолдар аразынга хүреш мар-гылдаазы (2005 чылдан 2013 чылга чедир төрүттүнген оолдарның 5 аңгы бөлүү) – февраль 20-де, «Сүбедей» спорт ордузу;

Республиканың бирги чери дээш команда аайы-биле элээди оолдар (2002-2006 чылда төрүттүнген) аразы-нга хүреш маргылдаазы – февраль 22-де, «Сүбедей» спорт ордузу;

Федералдыг албаннар, ажилчын коллективтер, муниципалитеттерниң чыынды командаларының ара-зынга хүреш маргылдаазы – февраль 22-де, «Сүбедей» спорт ордузу;

Эр командалар аразынга волейбол маргылдаазы – февраль 22-де, «Сүбедей» спорт ордузу;

Шыырак мөгелер аразында республика чергелиг хүреш маргылдаазы – февраль 22-де, «Сүбедей» спорт ордузу;

Баг адары, ча адарының талазы-биле республика чер-гелиг турнир – февраль 23-те, «Сүбедей» спорт ордузу;

Тевек, аргамчы октаарының талазы-биле маргылдаа – февраль 23-те, «Сүбедей» спорт ордузу;

Хөл-шыдыраага республика чергелиг турнир – фев-раль 23-те, «Сүбедей» спорт ордузу.

Сактыышкынның болгаш алдарның чылынга

ФРОНТУЧУ ЭКИ ТУРАЧЫЛАРНЫҢ УТТУНДУРАР УЖУР ЧОК ЧАГААЛАРЫ

Уланчызы. Эгези 16
(19355) "Шында.

Ок дегбес Очур

Эки турачы Очур Таргый-оолович Ховалыгның кады төрзөн дунмазының оглу Эрес-оол Ховалыгвич Меңниг-оолдун сактыышкыны.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Очур (Ок дегбес Очур) Таргый-оолович 1916 чылда Чаа-Хөл кожуунунун Кара-Тал сумузунун Ортаа-Хемге төрүттүнген. Фронтучунун аказының ады Таргый-оол (Максим) Сайын-оолович Ховалыг, аказының аказы кырган-аказы Сайын-оол Шывыкович Сат Улуг-Хем кожуунунун Эйлиг-Хем чурттуг, кырган-авазы Ийи-Тал чурттуг (хүндүлээш, кырган-авазының адын адавас чораан дээр).

Аказының кады төрзөн дунмаларын Агына, Меңниг-оол, Аңгырган, Аракчаа деп адаар. Сайын-оол Сат 30 ажыг харлыг тургаш, Эрги Шагаан-Арыгдан Эйлиг-Хемче чанып ора, Улуг-Хемни хемелеп кежип бар чорааш, сугга озал-ондакка таварышкаш, амы-тынындан чарылган.

Ынчангаш кырган-авазын Ортаа-Хемче кады төрзөн акызы Ховалыг Чыргай-оол (Чал-Хүндү) Эйлиг-Хемден көжүрүп бадырып алыр дээш чеде бээр-ге, 5 оолдун бирээзин арттырып бээрин дилээр-ге, кырган-авазы өөнүн ээзинин улузунга Аңгырганны берген дээр. Сөөлүндө Аңгырган Сат Усинск суурга чурттап чораан. Аказы ус-шевер, дарганнаар, аңнаар-меңээр-даа, сураглыг малчын кижиге чораан, 86 харга чедир чурттап, узун назылаан.

Фамилиязы чүге Сат эвес Ховалыг болганыл?

Тыва Арат Республика 1944 чылдың октябрь 11-де ССРЭ-ге бодунуң күзели-биле бактаап киреринге тыва эки турачы дайынчыларның кириген ачы-хавыязы база кончуг улуг ужу-дузалыг болган. Немец-фашист-тиг эжелекчилерни тиилээнин база бүгү дайын чылдарында ССРЭ-ге тыва чон чүнү-даа харамнанмайн, бүгү талазы-биле мал-маган, акша-төгери, белек-селек-биле дузалаанын база Совет Эвилелинин удуртулгазы өөренип көргени билдингир.

1945 чылда ТАР-ның чурттап-чыларын ССРЭ-ниң хамаатызы кылдыр эде бүрүткээр ажылды Тывага чоруткан. Ол үеде Кара-Тал сумузунун хамаатыларының чизезин Одулаа Кара-оол кылган дээр, а эрги тыва фамилия орнунга кижилерниң аттарын киригени-биле үндезин фамилиялар будалган. Ону бөгүнгү амыдыралдан көрүп чор бис. Ынчан фронтучу Очурнуң кырган-авазы оолдарының фамилиязын аказыны-биле Сат эвес, бодуну-биле Ховалыг деп бижиткен дээр. Ынчангаш «Ийи Талдың Даштыг-Хавак, Сенек чурттуг

Тыва эки турачы
Очур Ховалыг.

Ховалыглардан укталып үнген Ховалыглар бис» дээр чораан.

Өскүс ажы-төлүн өстүрүп, кижизидип каан иениң ачы-хавыязы ол хире улуг-дур деп чүвени фронтучу медресе билип, Очур кырган-авазының дугайында чоргаарланып чугаалап чораан. Черле ынчаш, кижиге бүрүзү угун, төрелдерин база төөгүзүн эки билип алыры, ылаңгыя аныяк-өскенге, чугула деп бодаар мен. Демниг чурттаары — амыдыралдың хөгжүлдээнин үндээни болур. «Төрел билбес — түрээр, төөгү билбес — төөрээр», «Оолдуг кижиге — оя, кыстыг кижиге — кыя сөглээр», «Чону — чоорган, хөйү — хөйлең» деп тыва чоннуң үлөгөр чугаазында ханы кижизидилге утка-ла бар.

Р. Балган. Төрзөн чурт дугайында бодалбар.

Очур Ховалыгның кады төрзөннериниң аттары бо: Хүргүл-оол, Долгар, Допур-оол, Дадыл-оол, Долзат, Алдын-оол.

Очур чажындан эгелээш-ле, черле боду омак-сергек, каткы-хөглүг, эрес-дидим, тура дүшпес ажылгыр база мерген-угаанныг, шиитпирлиг, бурунгаар чүткүлдүг кижиге чораан.

Шериг назыны чеде бээр-ге, Очур Ховалыгны Тываның Ревшериинче келдирткен. Аңаа шериг херзэн эрттирип тургаш, бодунуң күзели-биле Ада-

чурттуң Улуг дайыныче эки тура-биле чоруур билдириш-кинни бижириге, ооң дилзэн хандырган. Фронтуче акызын үдээр-биле Ортаа-Хемден коштуг аъттарлыг кады төрзөн дунмазы Хүргүл-оол бо чедип келген. Акызы Очурну Би-Хем кожуунунун Россия-биле кызыгаарына чедир үдээш: «Фашист идегеттерни тиилээш, менди-чаагай эеп кээр сен, акый, дөргүл-төреливис-биле, тыва чонувус-биле силерни Улуг Тиилелгелиг чедип келириңерге, уткуп алыр бис! Бурган өршээ, менди-чаагай!» деп йөрээгеш, Ус хемниң уну-биле ында төрелдеринге ужуражыры-биле аъттыг Ортаа-Хемче чортуп чанып келген дээр.

Ховалыг Очур Ада-чурттуң Улуг дайынына кады чорааны тыва эки турачылар-биле фашистерни чылча шаварынга маадырлыгы-биле демисежип, Украинаның суурларын, хоорайларын, ылаңгыя Ровно хоорайны хостаарына, немец-фашистерни чылча шаварынга эрес-дидим чоруун көргүзүп, коргуш чок, чүгүле бурунгаарлап турганын кады чорааны тыва эки турачылар мактап, ону «Ок дегбес Очур» деп шолалап алганнар.

Ада-чурттуң Улуг дайынына Улуг Тиилелгени чедип алган соонда, дораан-на Иркутскиге японнарның талазындан

«Кандыг-даа аътты мунуптарга, Очур-дайынчы сыр кара маңы-биле халдап орап шериг-ле» дижир-ле болгай.

Фронтучу Очур Ховалыгның херзэн дайынның база күш-ажылдың хөй-хөй орден, медалдары каастап чораан. Ховалыг Очур бодунуң амыдыралын, дөргүл-төрелин аажок хүндүлээр, дайын чылдарында кадыг-бергени көргөн болгаш, кандыг-даа үеде ону ажып эртер аргалар турар дээрзин чонга чугаалап бээр турган.

Тыва чон шаг-төөгүдөн бээр арага-дары ишпес, чайгы үеде сүт, хойтпак арагазын 45 хар четпээн эр кижиге улуг хүндүлүг кырганнырвыс сунмас-даа чораан. Ооң чылдагааны билдингир, чон аразына угаан-медерели кошкак ажы-төл төрүттүнмезин дээн чаагай сеткил, бодал турган. А херзэжен улус шуут арага ишпес чораан деп хөөрээр.

«Амгы үеде кандыг-дыр? Ада-иезиниң, ажы-төлүн кижизидип шыдавайн чоруундан аныяк-өскен арагаже сундугуп, биче буурай тыва чоннуң мерген угааны кошкап, сулараарына чедирер, ооң херзэ чок» деп чугаалаар чораан, а боду таакпы тыртар хамаанчок, ону хоран деп санаар турган.

Бодунуң кады төрзөн дунмаларының эң хеймери Даргый-оол Алдын-оолга сеткилинин

САЙЗЫРАЛ ДЭЭШ ТУС ЧЕР ЧАГЫРГАЛАРЫ ЧАЗАК-БИЛЕ ДЕҢ ХАРЫСАЛГАЛЫГ

ТР-ниң Чазааның Даргазының көѳжүмел (мобильдиг) хүлээп алыышкыны бо чылдың эгезинден тура кожуун, суурларже үнүүшкүннерни кылгылаан. Ямылар, ведомстволар төлээлери чон аразынче кирип, оларның амыдыралына дөгүм болзун дээш, ажыл чорудуп, хөй санныг айтырыгларга харыылап, тайылбыр ажылын чорудуп турар.

Үнүүшкүннер үезинде көдүртүп турар айтырыгларның кол нуруузу тус-черниң деңгелинде дарый шиитпирлеттине бээр айтырыглар болуп турар. Бергедежи бээр чүүлдер — электри чыры, чер, арга-арыг, суг айтырыглары. Маңаа, шынап-ла, төптөн чогуур албаннарның келишкени, тайылбыры, дузазы херек. Бо дугайты бистиң солун чаңгыс эвес удаа бижип, чырыдып турар.

Бо чылын кыш төнгөлөк чорда, улуг хар чаап, мал чеминиң чедер-четпези, чылыырга суглар улгадыр деп айтырыгларны улам чидиглендирген. Тус черниң агаар-бойдузунга дүүштүр сиген шөлдерин, арык-сугларны, арга-арыгны өртке удур айлап-эмгелеп шыдаптар тускай мергежилдиглерни эктирери негеттинип турар. Уштап-баштаар (администрирование) талазы-биле кадрларны чедиштирип, чер-черде салган. Ам мал ажылына, чер-суг ажылгалына, хоорай-суурлар чаагайжыдылганын тускай мергежилдиглерни хаара тудуп, ылаңгыя мергежилдинге дуржулгалыг кижилерни көрзе чогуур. Чер казарда, кижиглер кылырда суг чыдымынга оваарымчалыг, ону билер кижилер херек дээрзи сөөлүгү чер шимчээшкүннериниң соонда хемнерниң уун өскертип, чайындылап эгелээнинден көскү апарган.

Алыс тус чер чагыргалары чону-биле кады чурттап орап болганда, тургустуна бээр айтырыглары билдингир. Ол шаптараазыннарны үе-шаанда, чонун эвилелдеп тургаш, кады ажылдажыр болза, эрге-чагырга кижиге чоок, эз көрнүп тур деп көстүп турар ужурулуг. Оон башка, бодунуң өй-шаанда кылбаан чудун чажырып, өрү айтып каап олурар тус-чер башкарылгалары хоралыг ажыл кылып олурарлары ол.

Чогум чоннуң тудуглары кылдыр янзы-бүрү төлөвилелдерни ында-мында көдүрүп эгелээни — эки демдек. Бо эки эгелээшкүннерни калбартып, чоннуң идепкейин улам бедидер ажылды төптөн барып кым-даа кылбас-ла болгай. Тус чер бот-башкарылгалары (131 дугаар ФХ) чону дээш ажылдаар, ажыл-ла кылбас дээш, чылдагааннар дилээрин соксадыр үе келген. Соңгуткан, томулаткан удуртукчуларга чоннуң амыдыралы дээш харысалгазын долузу-биле дидим хүлээнип ап шыдаар кижилер турар ужурулуг.

Чон аразына чону-биле кады кыштаглаашкынны, улуг харның уржуктарын, коронавирус шуугаазыны болгаш өске-даа вирустуг хамчыктарга удур туруптар удуртукчулар чончу боору чугаажок. Социал-экономиктиг сайзырал дээш тус чер чагыргалары Тываның Чазаа-биле бир дөмей харысалгалыг дээрзин утпаалыңар.

Валерий КАРА-ООЛ
парлалгаже белеткээн.

Чаш база элээди мөгелерниң бирги делегей чергелиг маргылдаазы

Эрткен дыштаныр хүнде "Сүбедей" спорт өргээзинге 8-тен 18 харга чедир мөгелер аразында делегей чергелиг хүрешке муң ажыг мөгелер дүнекиниң 2 шакка чедир ачыр-дачыр тудушкан. Хевис кырынче Татар Республик-кадан 6, Бурятиядан 4, Моолдан 2 чаш авыргалар база Увс аймактан 7 шыырак оолдар хүрежип үнгеннер.

Маргылдааның кол сорулгазы — бурунгу өгбелеривис чаңылдарын, оюннарын өөредип, ижиктирери. Ону Россия база делегей деңгелинде көдүрүп, сайзырадыр дээш, Тыва Республиканың Баштыңының шаңналдары деңгелге эрттирип турары бо.

Ооң түңнелдерин Чазак хуралына таныштырбышаан, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол спортчу хандыкшылды чажындан өөредир-биле хүрежир хевистерни уруглар садтарына хуваап бергенин демдеглээн.

Июнь айда Тывага спортчу сайзырадырының талазы-биле улуг эртем конференциясы база эртер дээрзин, Чазак Даргазы чугаалаан. "Спортчу чедиш-киннер база кол түңнелдерге хамааржыр, ынчалза-даа элээдилер спорттун дузазы-биле кадык амыдыралче баштаны бээри — эң кол угланышкын. Спортчу сан-чурагайлар сүрүп, ону долгандыр шуугаазын үндүрер дээш эвес, а шупту талазындан сайзыраңгай ажы-төлдү ол күш-культуру ордуларга, бажыңнарга кижизидер ужурулуг. Спортчу чедиш-киннер методиктиг болгаш эм-таң, эмчи-психологтук үделгелиг болур ужурулуг" — деп чугаалааш, бо бүгүнү боттандыра-биле совет үеде "сайыттар эмнеп турган" ийи дугаар ресэмнелгени спортчуларның реабилитация төвү кылдыр дамчыдарын Кадык камгалал яамызынга дааскан.

Байырлыг ажыдышкынга Моол күрүнениң Чаан мөгези, Моолдун Бичи уругларның национал хүреш федерациязының даргазы, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчысы Дамиран Бумбаяр мөгелерге, аалчыларга, аарыкчыларга байыр чедирip, спортчу чедиш-киннерни база аас-кежикти күзээр. Көрдүнгөн чурум езугаар улаштыр Чазак Даргазы Ш. Кара-оол Татарстанның төлээзи Рафаэль Рафаэльевти, Бурятияның национал хүреш школының удуртукчузу Ольга Сотникова-ны, Моол күрүнениң төлээзи

Дамиран Бумбаярны хүлээп ап, бурун өгбелерниң үндезин оюннарын чоннар аразында улаштыр сайзырадыр дугуржулганы чарган.

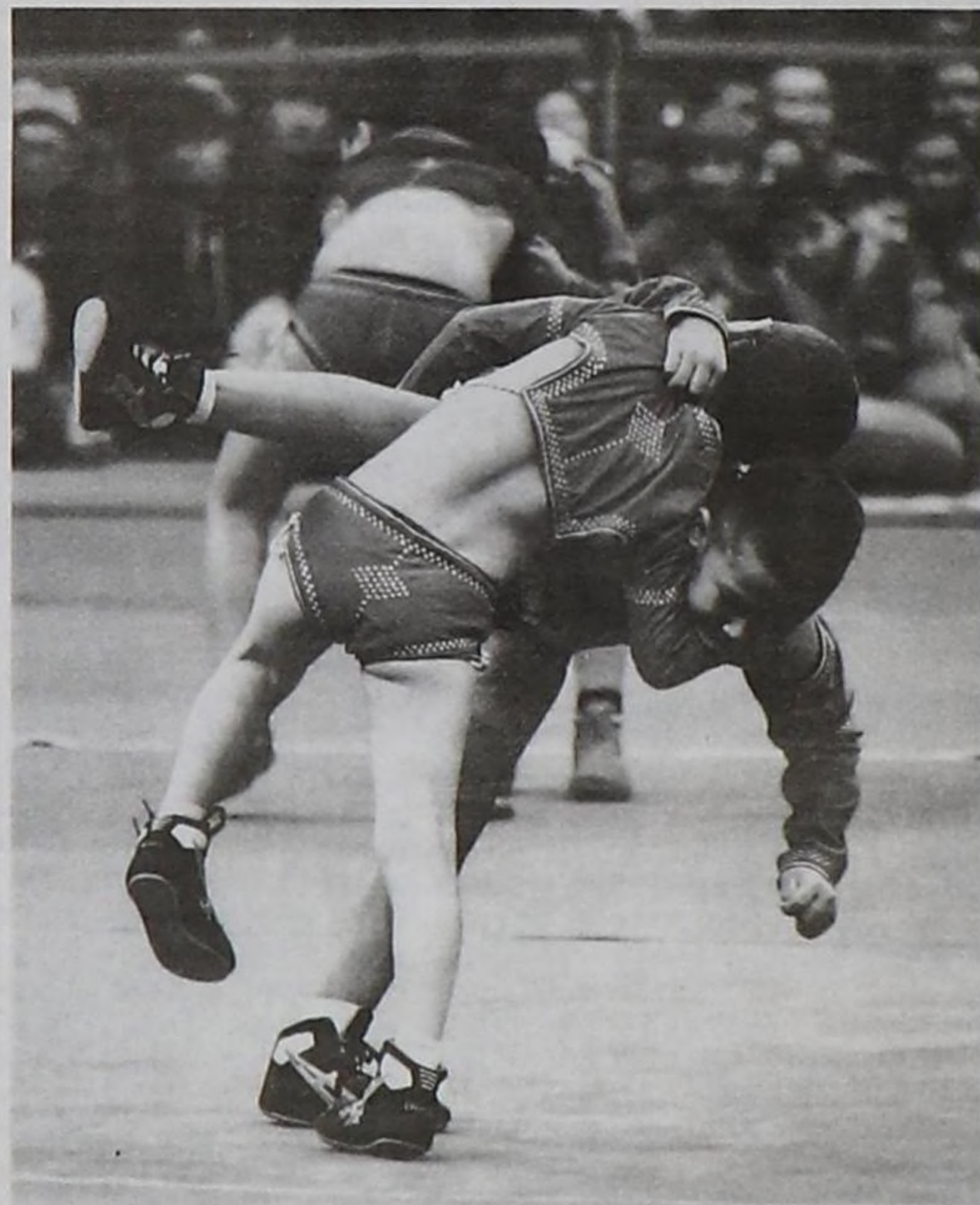
Тыва хүрешти уруглар садтарына, школаларга, өөредилге черлеринге сайзырадыр-биле «Эзирлерниң уязы» деп төлөвилелди улаштырар, тускай дээди эртемниг тренерлер, методистер, шииткекчилер белеткээр спортчу академияны ажыдар, аңаа делегей, олимпий оюннарының тиилекчилерин белеткээр дугурушкан.

АРЗЫЛАҢ ДЕГ КҮШТҮГ МӨГЕ ШҮГЛҮП ҮНГЕН

Бирги бөлүк: 2011-2012 чылдың бичи 250 мөге хүрежиге Моолдан 2 чаш авыргалар, оларның бирээзи Моолга 32 маргылдааларның

1000 АЖЫГ МӨГЕЛЕР ДҮНЕКИНИНҢ 2 ШАККА ЧЕДИР ХҮРЕШКЕН

тиилекчизи Энх-Тамир Галзад 8 шыырак мөге аразынче кирген. Бир дугаар черни — Намзырай Донгак, үжүрлөшкөн мөге Каң-Болат Сарыглар кайызы-даа Сүт-Хөлден. Үшкү черлерни Бадма Кара-Сал (Арзылаң мөге Седен-Очур Кара-Салдың огу) база Чөөн-Хемчиктен Домбуй Ондар үлөшкөннер.

Ийиги бөлүк 2009-2010 чылдарның бичи 191 мөге хүрежиге Чөөн-Хемчиктен Айлык Ондар шүглүп үнген, үжүрүн Улуг-Хемден Сайык Ойдуң алган. Үшкү черлерни

Улуг-Хемниң мөгелери Сеткил Ооржак биле Сүбедей Дақыр-оол үлөшкөннер.

Үшкү бөлүк 2007-2008 чылдарның бичи 240 мөге аразында "Алдар" спорт клубунун чаш арзылаң мөгези Максим Ооржак шүглүп үнген, үжүрүнде Увс аймактан чаш нарын мөге Яамбажав Гантегелдер болган. Үшкү шаңналды Бурятиядан Дмитрий Гармаев биле Бай-Тайганың төлээзи бичи мөге Норжай Дамиран үлөшкөннер.

Дөрткү бөлүк 2005-2006 чылдарның элээди 178

мөгелериниң хүрежиге Сүт-Хөлден Алдаржы Ондар шүлгөн, Чөөн-Хемчиктен Сайын Сундуй үжүр былаашкан. Үшкү шаңналды база-ла Сүт-Хөлден Адыгжы Монгуш биле Кызыл кожуундан Белек-Байыр Седен-оол олар үлөшкөннер.

Бешки бөлүк 2003-2004 чылдың 18 хар чедир мөгелериниң аразында Эрзинден элээди нарын мөге Сендаюш Монгуш чараш болгаш дүрген аргаларны кылып тургаш, шүглүп үнген, Улуг-Хемден элээди нарын мөге Бадма-Маады Сандан үжүрлөшкөн. Үшкү черни Увс аймактың бичи авырга мөгези, Моол күрүнениң элээди оолдар аразында хостуг хүрешке 92 килге чемпиону Гамсүрэн Термех биле Кызыл кожуундан бичи нарын мөге Болат Буяндый үлөшкөннер. Бо бөлүккө Татарстандан самбо хүрештиң мөгези Түмөн Гамиутулин 32 мөге чедир хүрешкен.

Маргылдаа дүнекиниң 2 шакта доозулган, тыва мөгелерниң база көрүкчүлөрүнүң шыдамын, хүрешке бердингенин келген аалчылар кайгап ханмаан. Хүрешти кол шииткекчи, ТР-ниң Начын мөгези Кайгал-оол Донгак база ыраажы (Ишкин огу) Айдың Монгуш солун

кылдыр эрттиргеннер.

АДААН-МӨӨРЕЙНИНҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Шүүлген мөгениң шаңналы 20 муң, үжүрлөшкөн мөгеге 15 муң, үшкү черлерге 8 муң, 5-8 дугаар черлерге чедир 4 муң рубльди база Чазак Даргазының тускай шаңналдарын мөгелерге тывыскан. Ол ышкаш хүреш үезинде Моол күрүнениң олимпий комитетиниң база Увс аймактың медальдарын тыва Хүреш федерациязының ажилдакчылары болгаш тренерлеринге Чаан мөге Дамиран Бумбаяр тывыскан. Бо эрткен хүрешке Кызылдың «Алдар» клубунун мөгелери (кол тренери Тываның Чаан мөгези Эрес Кара-Сал), Улуг-Хемден (кол тренер) Камгалакчы Монгуш, Эрзинден Анатолий Баткар база Өвүрдэн, Бай-Тайгадан тренер башкыларның мөгелери тыва хүрештиң чараш аргаларын көргүскөннер. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бичи мөгелерге тыва содак-шудақты шын кедирерин база мөгеге тааржыр чараш девиглерни келир чылын эртер маргылдаага чедир өөредирин тренерлерге чагаан.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Арслан Аракчаа,
Чигис СААЯНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Чөөн чүктүн чыл санаашкыны-биле

КУСКЕ ЧЫЛЫ КАНДЫГ БОЛУРУЛ?

Күске

Күске чылында төрүттүнген кижилерни ажил-агый, чедишкин болгаш чечектелиштин манап турар, ол ышкаш бодунуң саң-хөө талазы-биле байдалын экижидип алыр талазы-биле хөй-хөй аргаларны бээр.

Инек

Инек чылдыг кижилерге Күске чылы ниитизи-биле эки чыл болур. Чылдың эгезинде-ле ажил-агыйыңар шуудап, албан-дужаалыңар бедип болур. Харын-даа ажилыңар өскерттип, бот-билиңер сайзырадып болур силер.

Амы-хууда чуртталгаңарга өөрүнчүг өскерлишкиннерни манап болур. Өг-бүлө чок кижилер кады чурттаар кижизинге дужуп, өг-бүлелиг улус бир эвес чоок кижизи-биле билишпейн баар байдалдар турган болза, эрги хомудалдарын утуп, аразында демин каттыштырып алырлар.

Пар

2020 чыл Пар чылдыгларга ааскежик болгаш чедишкин дээш күзөл-чүткүлчө шилчип болур. Ынчалза-даа чылдың ийиги чартында төлөптүг шаңналды алыр силер. Саң-хөө байдалыңар экижип, ажил-агыйыңарга чаа-чаа бурунгар сорулгалар тургустунуп келир.

Өг-бүлезинде шупту чүве турум, дески болур. Эжи чок Парлар кады чурттаар эжинге дужар аргалыг болур.

Кодан

2020 чылда Күске-ниң Коданга хамаарылгазы арай багай болур. Ажил-агый талазы-биле-даа, долгандыр кижилер-биле нарын байдалдар тургустунуп болур. Сагыш-сеткил талазы болгаш кадыкшылыңарче кичээнгейни салыр болза эки. Бир эвес ажилыңар солур айтырыг туруп келзе, солуп алыңар, ол силерге бодап көрбээниңер чедишкиннерни ачыдар. Чаа ажилыңар силерге чүглө саң-хөө талазы-биле чедишкинни эвес, а чогадыкчы таалады база бээр. Өг-бүлө талазы-биле шупту чүве чогул эгелээр, чааскаанзырап чоруур Кодан чылдыгларны чаа таныжылгалар манап турар.

Улу

Бо чыл Улуга шап-тараазыңарны таварыштырып болур, ынчалза-даа ниитизи-биле чыл турум болгаш таарымчалыг болур. Чайынналчак чедишкин чедип алырыңа база бодун боду сайзырадырыңа таарымчалыг байдалдар тургустунуп келир.

Саң-хөө талазы-биле чедишкин бизнесмен Улуларга «хүлүмзүрүүр». Ол ышкаш

Демир Күске чылы бодунуң ажил-херээн ажыдып турар Улу чылдыгларга чедишкинни сөңнээр. Шупту мергежилдерде ажилдап турар Улуларга акша-көпөөн чашканнап, өре-шире чыгбайн, ажы чок чүүлдер сатпазын сүмелеп турар.

Өг-бүлелиг кижилерге амы-хууда харылзааларын янзы-бүрү болдурары күзениң, а хостуг чоруур Улу чылдыглардан душтуктар чыда калбас.

Чылан

Күске чылында чорук чогувайн баар үүрмек шап-тараазыңар силерге таваржып болур, ынчалза-даа чыл төнчүзүндө олар чавырлы бээр.

Саң-хөө талазы-биле шыдамыккай болуп, бүзүрөл чок дугуржулгалардан ойталааны дээр. Черле бүдүн чыл дургунда улуг садыглажышкыңар болгаш улуг чарыгдалдар кылырыңдан ойталаар болза эки.

Өг-бүлө чок кижилер 2020 чылда салым-чолунга дужуп болур.

Аът

Аът биле Күске эң чоок эжишкилер эвес-даа болза, аразында эки хамаарылгалыг. Аът чылдыг улус кадыкшылыңар болгаш дыштанылганыңар үени харамнанмас болза эки. Саң-хөө талазы-биле турум үе-чада көстүп, акша чыып алырыңа таарымчалыг байдал туруп келир. Ынчалза-даа улуг чүве садып алыр мурнунда, азы бизнесче хөй түңнүг акша салыр мурнунда, эки боданыңар.

Ажил-агый талазы-биле чаа билиглер немежип, күш-ажылчы дуржулга улгадыр. Сагыш-сеткил талазы-биле бо чылда өг-бүлелиг улуска романтика талазы-биле идепкейлиг чыл болур. Өг-бүлө чок улустуң бо чылын амыдырал-чуртталгазы көзүлдүр-ле аайлажы бээр.

Хой

2020 чылда амы-хууда чуртталгазыңа-даа, профессионал ажил-чорудулгазыңа-даа шиит-прилиг болур болза эки. Өске кижиги холу манаваңар. Үе-шаанда эмчиже барып, эмчи шинчилгезин эртип ап туруңар. Ажил-агыйжы планнар болгаш янзы-бүрү болуушкуннар-биле чыл байлак болур. Ажил дилеп турар болзуңарза, кижилер-биле чугаалажып, харылзажыр ажилдарже кичээнгейни салыңар. 2020 чыл өөрөнгөн эптиг байдалыңардан үнүп, чаа ажил-агыйга боттарыңарны шенеп болуруңа эң таарымчалыг чыл. Саң-хөө талазы-биле бергедээшкиннер турбас, ынчалза-даа камныг, хумагалыг болурун утпаңар.

Мечи

Бо чылын Мечи чылдыглар хостуг үези бар-даа болза, сула салдымзын сүмелеп турар. Чөөн

чүктүн горосковун өзугаар, силерни чаа аргаларлыг, чедишкиннерлиг, чиик болгаш таарымчалыг чыл манап турар. Бойдустан чаяттыңар эрестиг, шудургуңар силерни кагбас болзун дээр болзуңарза, 2020 чылда багай чаңчылдарыңардан адырлып алырын боданар. Хөй үстүг база углеводтарлыг чем чиирин шегледип, ногаа аймаа болгаш белоктарлыг чемнер чиир болза эки. Хөй чүве чугаалавайн, бүтпээн күзөлдөр дээш хараадавайн – профессионал өзүлдеже боттук базымнарны кылып, хөй ажилдаар. Чылдың ээзи ол бүгүгө дузазын кадар.

Дагаа

2020 чыл дагаа чылдыгларга бергелерни тургузуп болур, ынчалза-даа эки үелер хөй болур.

Күш-шыдал болгаш кадыкшыл байдалыңар силерни дүвүрөтпөс, ынчалза-даа шуут сула салдынып болбас.

Саң-хөө талазы-биле турум болур, чамдык кижилер орулга ажилдап алырыңар чаа аргаларын тывар. Долгандыр кады ажилдап турар эштеринге хынамчалыг болур болза эки – адааргактар болгаш нүгүлдөкчи кижилер бар чадавас. Ынчангаш планнар болгаш профессионал чедишкиннер дугайында ыыттаан херээз чок.

Амы-хууда болгаш өг-бүлө талазыңдан эвээш эвес негелделер дыңнаар силер. Чааскаан чоруур кижилер эки кижиге дужуп, ооң-биле быжыг болгаш бүзүрөлдиг эвилелди тутар.

Ыт

Эмин эрттир могап туруптуп болур, ынчангаш ажил шагындан дашкаар ажил шактары алыр мурнунда эки боданыр. Бодунуң күш-шыдалыңа дыка ынанган ажы чок. Кол хүлээлгөңер – кадыыңарны камнаары.

2020 чылда улуг-ла саң-хөө чарыгдалдары турбас, чылдың бирги чартында орулгалар база улгатпас. Өг-бүлелиг Ыт чылдыглар бодун туттунуп, эмоцияларга алыспас болза эки. Ол силерниң өг-бүлөңерни алгыш-кырыштан камгалаар. Чааскаан чоруур кижилерге чаа ужуражылгалар болгаш романтиктиг харылзаалар тыптыр.

Хаван

Стандарттыг эвес төлөвилелдер боттандырырыңар бурунгаар сорулгалары ажиттынып келир. 2020 чыл чедишкинниг чыл болур.

Профессионал адырга сула салдынары болдунмас, ажил-агыйче хөй үе-күш болгаш боттук сорулгалар манап турар. Саң-хөө талазы-биле шупту чүве турум болур.

Өг-бүлелиг Хаван чылдыглар кады чурттаан эжи-биле хамаарылгаларын экижидер талазы-биле ажилдаар болза эки.

Интернеттен очулдурган.

Тывада билдингир журналист, «Тувинская правда» солунуң корреспондентизи

Елена Леонидовна ЧАДАМБАНЫҢ

аар аарааш, мөчээни-биле холбаштыр олунга, кады төрээнеринге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге эгиттинмес чидириг дээш, Тыва Республиканың Баштыңы ханы кажыдалды илергейлеп тур.

62 харлап чорааш, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү, тыва журналистиканың хоочуну Елена Леонидовна Чадамба чырык өртемчейден чарлып чоруткан. ТР-ниң күрүнениң автономнуг албан чери «Тыва медиабөлүк» Парлагга бажыңы» Елена Леонидовнаның кады төрээнеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур бис.

«Шынның» дорт эфиринден

«БИЧИИ ЛЕНА», БАЙЫРЛЫГ». КАЖЫДАП ТУР БИС

«Леонид Борандаевич Чадамба-биле 1960 чылдардан тура аажок эки таныш улус бис. 1966 чылда институту кады дооскаш, 1969 чылда Тываның эртем шинчилелдер институтунга кады ажилдап тургаш, «Кыс-халыыр» деп тоолчургу чугаалар номун база кады ажилдап үндүргөн турган бис. Ооң соонда Гагарин кудумчунда 6 дугаар бажыңга кожа чурттап турган бис. Леонид Борандаевич аажок баштак, оюнзак кижиге болгай. Бодунуң Борандаевич деп адын мынчаар тайылбырлаар кижиге: «Борандай деп ат алтайларның «бурундуй» деп түрк адында ышкаш тожу чону болза, барыын таладан мурнуу Таңды долгандыр көжүп келген «ыяш тожулары-дыр» деп, мынчаар төөгүр кижиге деп» — Тываның суралгы чогаалчы Черлиг-оол Куулар сактып чугаалады. Леонид Борандаевичиниң уруу Елена бүдүн Тывада ады алдар-

жаан, хоочун журналист. Ада-иезиниң эрге-чассыг кызы, кижизиг, улуг улусту аажок хүндүлүп билир кижиге. «Бичии Лена» деп шүлүктү ачазы Леонид Чадамба аңаа тураскаадып чогааткан болгай. Улуг уруу типографияга хүндүлүг дышта-нылгаже үнүгөже чедир ажилдаан, а Айлананы чүглө Тывада эвес, бүдүн Россияның хоорайларында безин таныыр. Черле ынчаш Леонид Борандаевичиниң ажы-төлү ада-иезин дөзөөн, чогаадыкчы салым-чаянныг, Тываның база бир төлөптүг кижилери.

Елена Леонидовна Чадамба «Тувинская правда» солунга ажилдап тургаш, кыштың соогу, чайның изии дивейн, кожууннарже сургакчылап, көдээ ишчи малчыннарның амыдыралын чырыдып, амыдыралда хүннүң онза медээлерин чонунга тарадып, кончуг эки ажилдап чораан кижиге. Чаа-ла 62 харлыг дээрге көңүс аныяк назындыр. Мындыг эрте назынында «Тываның шынын», Тываның журналистиканың каггаш чорупканы хомуданчыг-дыр, харааданчыг-дыр. Ажы-төлүңе, чоок кижилеринге, кады ажилдап чораан эш-өөрүңге кажыдалывысты илередип, ажыг-шүжүүңерни кады үлөжип тур бис. Чыдар чери чымчак, барган чери чырык болзун.

Тываның Чогаалчылар эвилели болгаш «Шын» солунуң коллективиниң мурнундан.

ИНТЕРНЕТТЕ «ШЫННЫ» ХҮНДЕ-ЛЕ БЕШ МУҢ АЖЫГ КИЖИ НОМЧУП, КӨРҮП ТУРАП

«Шын» солунуң социал четкилерде (вк, фейсбук, инстаграмм) арыннарында номчукчуларның саны хүнден хүнге немежип турар. Чүглө февраль айда үнгөн материалдарны, чагааларны сонургап көөр болза, мындыг.

Контактыда арында корреспондентилерниң бижээн материалдарын чижек кылдыр кирирге, Ролан Ооржактың дугайында бижээн чүүлү 7126 кижиге, «Тоолчургу Тожу чуртуну» 1400 ажыг, «Орук ара, Танзыбейге шайлап ора...» 3800, «Башкы – суурнуң эң хүндүткелдиг кижизи» 3500 номчукчу танышкан. Оон-даа өске материалдарны демдегеп болур.

Оон ыңай «Шын» солунуң ажилдакчылары дорт харылзааны (видео дамчыштыр) эрттире берген, Цеченлиг хүрээзинде Эдуард башкының Шагаа дугайында тайылбырын 6900 кижиге дыңнап көргөн. Тываның чогаалчылары Черлиг-оол Куулар, Лидия Иргит, Бай-Тайганың Тээлиден хоочун башкы Киим-оол Сарыг-Донгак, Чөөн-Хемчиктин

Хорум-Дагдан Маргарита Шойдак башкы болгаш өскелер-даа дорт эфирге боттарының ажил-агыйын чугаалааннар.

Бижикчилерниң чагааларын база солунуң социал четкиде арыннарынче салып турар бис. Хоочун бижикчи В.Кара-оолдун «Ельцин чүге Путинни шилип алганың» деп чагаазын 3100 ажыг, А.Чамбал-оолдун «Тоолзуг орандан хүреш эрттирикчилерин» 3400 кижиге сонургап номчаан.

«Шын» солуну каяа-даа чорааш, Россияның хоорайларында-даа баргаш, телефон дамчыштыр кирип, материалдарын номчуп болур силер.

«Шынның» сайтыңың QR-код-биле (чурукта) телефон таварыштыр кирип болур. Ында социал четкилерге дүргөн шилчий бээр «шөлүкчү» демдектер (сылки) бар. Караа көрбөс кижилерге дуза кылдыр корреспондентилер боттарының парлаттыңан чүүлдерин номчуп каан «үнүг-файлдары» база ажилдап эгелээн.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Тыва Арат Республиканың баштайгы 60 башкыларының бирээзи, Сүт-Хөл кожуунун Бора-Тайга ортумак школазының бир дугаар директору Назын-оол Владимир Катыраровичин дугайында сактыышкын

Бистиң ачавыс Назын-оол Владимир Катырарович 1912 чылда Сүт-Хөл кожуунун Сүт-Хөл сумузунга арат өг-бүлөгө төрүттүнген. 1922 чылда пионерге, 1927 чылда комсомолга, 1938 чылда Коммунисттик партияның кежигүнүгө кирген. Аныяанда арбан даргалап чораан. 1936-1939 чылдарда Кызыл хоорайга башкы сургуулунга өөренип алгаш, Хөлчүктүг, Теве-Хая сумуларының чайлаг школаларына башкылап, хөй санныг аныяктарны үжүк-бижикке өөредип, караан чырыткан.

1939 чылда Бора-Тайга школазын ачыдарына үлүг-хуузу киригеш, ук школага чааскаан башкылап, 42 өөреникчини өөредип турган. Школага башкылар өрээли, өөренир 2 өрээлдер, 2 өрээл даялыг турган чүве. Класстың ортузунга самбыраны тургузуп каан, бир талазынга 1 класс биле 3 класс, өске талазынга 2 биле 4 класс сургуулдары хары угда өөренир, башкы ол-бо талазынга кылаштап тургаш, өөредир турган. 1942 чылга чедир латин бижик өөредип турган. Шору бижиктер, сан санаптар апарган өөреникчилерни дораан ийиги классче шилчидиптер.

Кыжын школага демир суугуларга топпак ыяш оттулуп турган. Ыяшты башкы өөреникчилери биле хирээлеп алып. Столовая тудуу болу бээр, ада-иелер элчечип, бир шарыны чыш кылдыр соп берип турган. Баштайгы поварлары: Данчыкай ашак, Ары-Өө (Шагар) ашак турганнар.

Кежээлдерде оюн-тоглаадаа эгелээр, ачам дошпулуурга, бызаанчыга ойнап бээр. Тывызыктажып, тоолдажыр. «Кавказ», «Подгорная», «Ай чырып тур» деп танцы-самны өөредир. Дүктүг тоннарын оолдар аңдара кедип алгаш, страус, теве өттүнүп, ойнаар турганнар. Кышкы үеде ол-бо аалдардан хамык аныяктар чыгып келгеш, хүндүс хаактаар, баг кагар, тевектээр, лаптуулаар, кежээки үеде шиилер үндүрүп, ыргажып, каргыраа, сыгыт-хөөмелээр.

Ада-Чурттуң Улуг дайынының үезинде фронтке чорудары-биле хаактарны шевер улус хадындан хөйү-биле чазап турган. Хол-хаптарын, чолдак алгы тоннарын херээжен чон дайынчыларга даарап турду. Ававыс Серен Карашпа-

евна Куулар кончуг шевер болгаш эрес-кежээ кижичи чораан. Даараныр, аргыттынар дээш-ле, тутпазы чок. Фронтуга сарыг пөстен шериг хептерни, алгыдан чолдак тоннарын, хол-хаптарын, бөрттерни хөйүнү бышкаш, даарап чоруткан кижичи. Ачавыс база шевер кижичи болгаш, ававыска шериг хеп быжып, даараарына аажок дузалашкан. Бис база ававыска дузалажып, чажывыстан тура, даараныр турган бис. Ынчалдыр-ла ававыс бисти аргыттынарынга, дааранырынга, ширтекти чүң-биле сырырынга, сиир кадарынга, алгы эптээринге, тараа тарып, хооруп, соктаарынга, сүттен чаагай ак чемнер кылырынга өөредип каан.

Фронтуга ачам 2 мунар аътты, 2 бени база акшаны берген кижичи. Ачавыс фронтуга белек чыыл-

демдеглээр турган. Дайын үезинде аныяктарны, ашактарны ополчен шеригге өөредип, марштадып, хаак-биле маңнаар маргылдаалар эрттирип, ыяш боолар чүктеди, ону кастырып турган чүве.

Ачавыс улуг-хүннерде өөреникчи оолдарны эдиртип алгаш, коданнаар, балыктаар, торлаалаар. Аныяктар база катчып кээр турду. Ынчан школа чоок-кавызынга кызыл-хараганнар, талдар, теректер, хадындар үнгөн шыргай аргаларда коданнар, торлаалар элбек үе. Доңуруп каан кодан, торлаа эдир садыгга хүлээп алып. Бир кыжын 400 хире торлааны дужаагаш, 3 шоодай чинге-тараа садып алганнар болгай.

Чазын черни аът андазыны-биле аңдаргаш, суггаргаш, ак-тараа, арбай, чинге-тарааны тарып өстүрүп ап турган бис. Күзүн дүшкө чедир өөренгеш, тарааны чулуп, бастырып, уургайларга шыгжап ап турдуvus.

Бора-Тайгага ачам Теве-Хаяда үлөгериң станциядан картофель эккелген. Ону Улар деп ашак хараганнар орнунга тарып каан. Күзүн дүжүдү кончуг чаагай болган.

Владимир Катырарович башкы уруглары-биле.

дазын удуртуп-башкарып турган. Сумулар Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Сүт-Хөл, Ак-Дашты кезип, белектерни чыгаш, кожуун төвүгө эккеп, дужаар. «Бүгү-ле чүвени — фронтуга!» деп кыйгыны күүсеткен идепкейлиг киржикчилерни онза

Май 1-де школа тараарга, ачам бистерни Сүт-Хөлде чайлагга көжүрүп эккеп кааш, боду школазының чайгы септелгезин кылып чоруп турган. Ынчан завхозу Эйт баштыг Бора деп ашак

Н.В. Катырарович — Бора-Тайга школазының бирги директору.

чүве. Ачам-биле ажилдап турган башкылар - Монгуш Бегзибаа, Ондар Доржу, Ондар Чылбак, Монгуш Бопуй дээш оон-даа өскелер. Класс журналынга демдектерни мынчаар салып турган: К/Э(кончуг эки) - «5», эки - «4», ортумак-«3», багай-«2», К/Б(кончуг багай) - «1». Тыва алфавитти өөрени бергеш, демдектерин «5», «4», «3», «2», «1» кылдыр салып апарган.

Улуг акым Калдар-оол, дуңмам Кара-оол Бора-Тайга эге школазын дооскан бис.

1948 чылда «Киров» аттыг колхозка ачам суг бода малды, 10 хойну, 1 аътты дузаламчы кылдыр берген улус.

Баштайгы өөреникчилери Ховалыг Анай-оол Дытпааевич — юстиция министри, Монгуш Би-чи-Уруг — «Тиелелге» совхозтуң мурнакчы малчыны, Учунак Бапаа Көк-Хунаевна — Кочетов суурда башкы, Монгуш Моной Самдановна — биология башкызы дээш-ле эмчилер, артистер, чолаачылар, бухгалтерлер, тускай эртемниглер эндерик.

Ачавыстың соон салгаан башкы эртемниг дуңмалары, кенээттери, күдээлери: Ондар Седен-оол Хүргүлекович, Августа Михайловна, Ондар Сүүр-оол Хүргүлекович, Деспи Санааевна,

Ондар Валентина Хүргүлековна, Ханды Чанчыковна, Элдик-оол Седен-Ламаевич, Ондар Чаң-оол база ажы-төлү Кара-оол Назын-оолович, Кара-кыс Назын-ооловна, уйнуктарының аразында база башкы эртемниглерниң саны хөй, ажил-херек уламчылавышаан.

Ачавыстың ажилдап чораан школалары:

Бора-Тайга школазы — 1939-1949 чылдарда;

Киров школазы — 1950-1951 чылдарда;

Арыг-Бажы школазы (Улуг-Хем) — 1951-1958 чылдарда;

Бора-Тайга школазы — 1958-1970 чылдарда күш-ажыл башкызы.

Элдиг-Хем, Чыраа-Бажы школалары — 1970-1982 чылдарда.

Иитизи-биле 42 чыл башкы ажылынга ажилдааш, пенсияже үнгөн кижичи.

Ачавыс Назын-оол Владимир Катыраровичиниң шаңналдары:

● Медаль «Күш-ажылга шыгдал» — 1952 ч.

● «Күш-ажылдың хоочуну» — 1972 ч.

● «Партияга 50 чыл» деп хөрөк демдээ — 1988 ч.

Ачавыс Назын-оол Владимир Катырарович 1997 чылдың июль айда амыдыралының 85 харлыында узун назынны назылааш, Кызыл кожуунун Кур-Чер суурга, хеймер уруу Маадыр ие Биче-кыс Назын-ооловнаның өөнгө мөчээр.

Ачавыс дарганнаар, чазаныр, даараныры кончуг шевер. Хомустаар, бызаанчы, дошпулуурга ойнаар, ырлаар, танчылаар, аңнаар, туристээр, черле солун кижичи. Кезээде хөглүг-баштак чаңныг, ажы-төлү бистерге аажок ынак, бичиилерни чаптап чассыдар, улугларны хүндүлээр кижичи чораан. Оң чуртап каан амыдыралы, ажил-херээ анык салгалдарына үлөгөр-чижек болуп чоруур.

Кара-кыс Назын-ооловна МОНГУШ, хоочун башкы, Улус өөредилгезиниң тергини. Кызыл хоорай.

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении главе крестьянского (фермерского) хозяйства в аренду земельный участок с кадастровым номером 17:04:0000000:336 из категории земель сельскохозяйственного назначения, находящийся по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бурен-Бай-Хаак местечко Большой Ажык, с разрешенным использованием скотоводство, общей площадью 904663 кв. м.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский

район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам, строительству и контролю Олет А.А.

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении главе крестьянского (фермерского) хозяйства в аренду земельный участок с кадастровым номером 17:04:0000000:584 из категории земель сельскохозяйственного назначения, находящийся по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Бояровка местечко «Устуу Улуг Кажаа», с разрешенным использованием скотоводство, общей площадью 305626 кв. м.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам, строительству и контролю Олет А.А.

Тыва дылда Фэн-Шуй, салым-чолунарның чургайын санадып алыры-биле келгеш, сонугураңар. Фэн-Шуй эртемниң талазы-биле специалист Марта Иргит чонну хүлээп ап турар. Харылзажыр телефону: 89232694189.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3679 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор А.В. Хомушу.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар: В.О. Куулар, Ч. О. Саая — 2-17-94

Харылзаа, информация технологийалар болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккэн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харылаар. Чагыдылга индекси. хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860. Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Номери парлагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00. Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.